

Asteasuko kantu bitxi bat

Gillermo ETXEBERRIA

Asteasun bildu den kanturik xarmantenenetakoa guk geuk izeba batengandik jaso da. Izeba horrek, doinua bikain kantatu zigun arren, ez zuen haren letrea garbi ezagutzen. "Barea" hitza azaltzen zela eta bertso bat "moztu zizkaten adarrak" eta gisako pistak eman zizkigun.

Duela urte batzuk, Juanito Arratibelek osatu zuen Euskal Herrian herri kantuz egin den bildumarik handiena. Juanitok izena nola jakin ez eta Lazkao Txikiren bertso bat atxiki zion, eta, ondorioz, bertso horretatik ateratako izena.

Baina Pello Errotaren bizitza eta Mikela Elizegi, *Mikela zintzarri* guretzat, irakurtzean horren arrasto guztiak eskuratu ahal izan ditugu. Uste dut, Mikelaren pasadizoak bere horretan hemen jartzeak merezi duela. Horregatik doinua bera jarri aurretik, Antonio Zavalak bere liburuan *Pello Errota. Pedro Elizegi Maiz, 1992*, liburuan argitaratutako pasadizoa hemen jartzea egoki iruditu zaigu. Horra:

Zakarra ta baria. Errekalden beti *Bariak* izan dira. Izengoiti hori aurreko zaharretatik dator, Jose Bernardo Aurrekoetatik. *Bare* kasta izan da hau beti.

Gure aita (Mikela da solaskidea), Pello Errota eta Jose Bernardo lehengusu propioak ziren andrearen aldetik. Hargatik nik Pedro Mari hori (Otaño) asko ezagutzen nuen. *Kattarro* esaten genion, burla egin behar genion guztietan. Oso eztarri bajua baitzuen.

Jose Bernardoren aita, berriz, larrauldarra zen, Larronbide baserri-

koa. Hura ere bertsolaria zan. Zakarrak (bertsolari bat) beti burla egiten zion Bare kontu horrekin:

Ongi etorri zera,
Bare adar duna,
Mola tratatu dezu
Nire babarruna?
Soruan billatuta
Hil nizun laguna,
Harrezkero bakarrik
Zaude alarguna,
Laster botako zaitut
Sasian barruna.

Hau ere burla egiteko kantatu zion:

Aparaju ona da
Larraulko baria,
Lotsarikan ez duan
Ardura gabia;
Gaubian neri kendu
Bere landaria,
Illunpean ere igual
Billatu biria,
Galduko balitz bota
Bialot karia.

Eta hau da burla egiteal Gure aitak ikusi omen zuen nola kantatu zion: (Oharki esan dezagun hurrengo bertsoak zortziko handian eginak, ondo atxikitzen zaizkiela geroxeago jarriko dugun Asteasuko doinuari:

Pello Errota bere etxe alboan eserita.

Zenbat generok erreparorik
Eztiyo izaten ezeri,
Zeriarekin kabitu zaitez,
Utzi besteren gauzari;
Lehengo astian jeneru hortatik
Bete nituen sei ziri,
Artian ere geratu ziran
Eniyeu sartu guziri.

Ta kantatu bitartean, beatza hola luze-luze berari jarri omen zion.
Alegia, berari etziola sartu oraindik; bizirik zegoela artean.

Tabakua ere igual jaten du bareak, eta tabakua emango zion eta:

*Besteren gauza harrapatzeko
Zeren ez diran zabarrak,
Jenero hoiek zaintzn dituzte
Goiz eta illunabarrak;
Ohartu gabe jan dizkidate
Meri tabako ederrak,
Berriz haitara abitzen bada
Nik moztuko'izkat adarrak.*

(Batista Hondartzaren aldaketarekin)

Mikela, Pello Errotaren alaba eta Batistaren ama.

*Jeneru hoiek beria egiten
Nola ez baitiran zabarrak.
Ederki asko zaintzen dituzte
Goiz eta illunabarrak;
Lehengo astian moztu zizkidan
Meri babarrun ederrak,
Berriz haitara juaten bada
Nik moztuko'izkat adarrak*

*Gizon horretzek badaduka, bai,
Kantuz abilidadia,
Zierto badakit izango dala
Askoz ni baiño hobia;
Jendiak ere hala diyo ta
Emana dago fedia,
Zakar-pilla bat botatzen badet
Tapatuko dek baria.*

Hurrengo bi bertsoak Errenteriako Pello Zabaleta bertsolaria zana-
ri kopiatuak dira. *Zakarra eta baria* oiartzuarrak zirala uste zuen Pellok.
Baña badakigu nungoan ziran. Gertaera eta bertsoak honela eman
zizkigun: "Garai batian ba omen ziran *Zakarra ta Baria* izengoitia zuten
bi gizon, Zakarrak tabakoa jarria zeukan txoko batean. Bareak joan

eta kendu egin dio. Jakin du Zakarrak; ta hurrena elkar topatu zute-
nean, honela kantatu zion:

*Neri Zakarra deitzen didate
Ta hori berriz Baria,
Bestearenik harrapatzeko
Badek abilidadia;
Gauza hondatzen ikusi eta
Ez da kontentu jabia;
Ez-irudian pranko pixkorra
Ganadu hezur gabia.*

*Ganadu horrek zaitutzen ditu
Goiz eta illunabarrak,
Bestearenik harrapatzeko
Zeren eztiran zabarrak;
Uste gabean eraman dizkit
Neri tabako ederrak,
Berriz haietan topatzen badet
Moztuko dizkat adarrak.*

Horra, Pello Errotaren liburutik hartutako gertakari eta bertsoak.
Asteasuko doinu berezian kantatzen Mertzedes Ugaldek bertso ho-
rien zati batzuk besterik ez zituen esaten.

6.1.- Doinu eta letraren azterketa.

Badira urteak, hogei gutxi gorabehera, Asteasuko andre heldu
baten ahotik euskal doinu zahar hau ikasi genuela. Inoiz inon ez ikusi
eta entzungabea izatetik aparte, guztiz bitxia iruditu zitzaidan, niretzat
ebokazio zaharrez betea.

Besterik gabe, salatu nintzen haren letra originalen bat ere ja-
sotzen, kantariak ez baitzekien bertso bat ere buruz osorik. Hitz
batzuk bai, gogoratzen zituen: "baria", "jenero hori", "nik moztuoiz-
kat adarrak" eta gisako hitz edo lerro solteak. Ahazturik zuen nola-
nahi ere. Geroztik salatu nintzen Asteasuko bertsolarien inguruan
ibilitako zenbait pertsonari gogorarazten. Baina hauek ere ez zuten
doinua ez ezagutzen, ez inoiz ere entzun.

Beraz, musika, hau da alde garrantzitsuena eskura izanik ere, ez nuen poz osoa, letraren bat, originala beti ere, jasotzerik izan ez nuelako. Baina, buruan sartu zitzaidan delako doinua, bai Asteasuko originala zela iruditu zitzaidalako, inoiz entzun gabea nuelako, eta polita iruditu zitzaidalako.

Juanito Dorronsoro adiskidearekin batzuetan mintzatzeko aukera izaten dudanez, kantatu nion eta honek, nik letrarik eman ez nionez gero "Lenago ere nire denboran" izeneko letra ezarriaz argitara eman zuen bere doinu artean.

Lantxo hau eskuartean nuenean, hain zuzen, berriro ere doinu hura izan nuen aipagai adiskideen artean, Eta, hara, nondik adierazi zidaten bazirela Pello Errotaren liburuan "Baria" eta gainerako bertsoak horren gainean eginak.

Buru-belarri ekin nion Mikela Elizegik, guretzat "Mikela zintzarrik" Aita Zavalari kontatutako aitaren bizitza eta bertsoak aztertzeari. Zorionez han topatu ditut Pello Errotak eta haren alboko hainbat bertsolarik "Baria"ri kantatutako bertsoak. Nik azterketa xume hau egiterakoan bat eta bakarra aukeratu dut.

Geroztik zenbait bertsolarik behin edo beste kantatu izan du doinu hau, hala nola Mikel Mendizabalek, baina, zabaldu, ez da zabaldu, agian bertsoaren bat-batekotasunak eskatzen duen patxara gabekoa delako. Doinu horrekin abesten duenak, haren erritmo bizi eta eutsira tinko lotu nahi baldin badu, zail du bertsoak sarri eta onak egitea. Une honetan Zepai eta Lizaso zaharrek zuten etorri bizia bururatu zait. Gaur egun patxara gehoagorekin, denbora gehiagorekin eta gauzak pentsatu ondoren abesten dira.

6.1.1. Doinua eta letraren arteko azterketa

Donu-letraren arteko azterketak gutxi dira gure artean, kasi bat ere ez. Baditu galari buruzko adierazpenak bai Aita Donostiak, bai Azkuek ere. Zer esanik ez Juan Mari lagunak (g.b.). Bertan aurki daitekeen kontzeptuetan nabarmenetakoa, gure doinu zaharren "silabikotasuna" da, hau da, nota bakoitzari silaba bat dagokiola. Beraz, ez dagokio gure kanta zaharri melismarik, hau da, silaba gabeko notarik. Gogora ditzagun garai zaharretako mezak, batik bat "Misa de Angelis" deitzen genuena. Hala ere, ikus daiteke doinu zaharren

ZAKARRA TA BARIA

Je-ne-ru hol-ek be-ri-a-e-gi-ten no-la-ez bai-ti-ran
Gi-zon ho-rre-tek ba-da-du-ka bai kan-tuz a-bi-ti-

4
za-ba-rrak e-der-ki as-ko zain-tzen di-tuz to-
da-di-a zier-to ba-dakit i-zan-go - de-la

7
goiz e-ta i-lun-a-ba-rrak le-hen-go-as-ti-an
ni bai-no as-koz ho-bi-a jen-di-ak e-re

10
moz-tu ziz-ki dan ne-ri ba-ba-rrun go e-de-rrak
ha-la di-yo ta e-ma-na da-go fe-di-a

13
be-rriz hai-ta-ra ju-a-ten ba-da nik moz-tu-ko-iz kat
za-kar pi-lla-bat bo-ta-tzen ba-dek ta-pa-tu-ko dek

16
a-da-rrak
ba-ri-a

artean melisma laburra duenik, hau da, zenbait nota, gutxi izanik ere, ager daitezke silabarik gabekoak. Beste hitzetan esanda, melisma laburrak, edo "neuma" ere deitzen direnak. Hareago oraindik, "neuma" horiek aprobeitza daitezke letra aldetik silaba bat, batzuetan bi gehiago edo gutxiago ezartzeko. Horren ondorioz eman daiteke nola-baiteko "balanzza", hau da, behatzez soilik kontatzen duenak, gaur egun eramaten den zorrotasunez kontatzen duenak, ikus dezake zenbait kasutan lerro bat edo beste, berdinak behar lutekeenak,

silaba aldetik desberdinak direla, nahiz doinu-erritmo aldetik guztiz berdina izan. Hori zehazteko, zera diosku Escudero musikari ezagunak: "Otra de las características de nuestra canción es su procedimiento silábico, no de una manera absoluta (Peculiaridades morfológicas de la canción popular y de la música vasca", *Txistulari*, 1972, 29. or.)

Guk eskuartean dugun Asteasuko kanta honetan ez da halakorik gertatzen, eta notak eta silabak guztiz bat datoz salbuespenik gabe. Baita letrak laburdurak egin behar baditu ere: *moztuko'izkat adarrak*, *moztuko dizkiot adarrak-en ordeztu*), Silabikotasun osoa, beraz. Hertsiki zortziko nagusiari dagokio. Beraz, ezaguna dugun 10-8, 10-8, 10-8, 10-8 neurrira lotzen da guztiz.

*Generu hoiak beria egiten
Nola ez baitiran zabarrak,
Ederki asko zaintzen dituzte
Goiz eta ilunabarrak.
Lehenengo astian moztu zizkidan
Neri babarrun ederrak,
Berriz haitara juaten bada
Niz moztuko'izkat adarrak.*

R.M. Azkuek eta Aita Donostiak esango digutenez, gure doinu zaharrak, gehiengo handi batean, erregularrak dira, hau da, hiru esaldiz osatuak daude, hau da, hiru atal dituzte. Lehenengo esaldia errepika daiteke berriro ere, era horretan lau esaldi agertuko direlarik. Horrela: A,A1,B,A2. Beraz, zortziko nagusiari dagokionez, lau esaldiz osatua dago: "La mayoría de las melodías vascas se caracterizan por una inesperada perfección musical", ARANA MARTUA, J.A.: *Musica Vasca*, 277 or.)

Lantxo hau irakurtzen duenak, gogoan izan behar du, bertsoa kantatzeko denean, kantu zaharren arabera, ez dela bidezko letraren aldeko gorabehera literarioak ezagutzea eta ez edukitzea musikari buruzko oinarrizko idelarik ere. Horren azterketa hankamotz geratuko litzateke, beste hitzetan, bi hanka baldin badira, bata letra, eta, beste musika, horietako batean huts egiten duena, hankamotz geratuko da dudarik gabe, ezin baitira hainbat zertzelada beste era batera ulertu.

Beraz, horra zortziko nagusia, hegoaldeko ohituran zortzi lerrokoa, lau lerrobiko edo distiko, beraz, lau esaldi.

Esaldi bakoitza has daiteke anakrusian, konpas aldetik, denbora ez markatuan, alegia "ritmo tético" A. Donostiaren hitzetan, edota denbora markatuan, "ritmo protético" autore beraren hitzetan, eta beti amaitzen da denbora markatuan, hau da, amaiera maskulinoan. Lehen esan dugunez, gure artean, hegoaldean, doinuari eta letrari dagokion esaldia, bi lerrotan banatzen dugu. Horren arabera, molde nagusian, ia beti, lerro ez pareak femeninoak dira, hau da, denbora ez markatuan amaitzen dira.

Badira bestelako korronteak ere, hau da, dena lerro batean jarztekoaren aldekoak. Baina horrek ez du esaldiaren nolakotasuna aldatzen.

Tarteko erritmoari begiratu, denbora markatuak eta denbora ahulak txandakatzen dira, binaka/hirunaka, tartean ez markatuak agertzen direlarik.

Esaldia, bestalde, lerro-bikoa edo, nahi bada, distikoa, bi esaldi ataletan bereizten da, doinuari dagokionez, erritmo eta iraupenez berdinak, baina ez, halere, silabaz, lehenengoak hamar nota/silaba izaten baititu eta, besteak, zortzi, baina esan bezala, doinuak biak parekatzen ditu silaben arteko desberdintasunaren gainetik.

Alboko adibidean silabak kontatu ditugu, baina kantuari dagokionez ikus daiteke bigarren lerro amaierako nota luzeagoa dela, eta lehengoaren berdina iraupen musikalez.

Ge ne ru hol ek beri a e gi ten 10

No la ez bai ti ran za ba rrak, 8 silaba maskulinoa eta luzeagoa

Horra lehenengo esaldia, eta haren bi esaldi-atal, kasu honetan lerro bakoitzari dagokiona, silabez desberdinak, iraupen musikalez berdinak.

Bestalde, esaldi-atal bakoitzari bi "inziso" dagozkio, hau da, musikalki zentzu minimoa duen nota multzoa; esaldi osoari lau. Lehenengo eta hirugarren "inzisoak" berdinak dira bai silabez eta bai iraupen musikalez. Bigarren eta laugarren inzisoak, silabez desberdinak dira, baina iraupen musikalez berdinak. Laugarrenean, kadentzia musikala egiten da erritmo maskulinoan edo erritmo markatuan amaituz. Ixuri horretan ematen da hoskidetasuna edo errima. "Inziso"ak lerro oker batez bereizita daude.

1

Ge ne ru hoi ek /

3

No la ez bal ti ran/

2

ber i a e gi ten /

4

za ba rrak,/

2.- Asteasuko doinua.

3.- Azalpen gehiago

Eskuartearen dugun doinuaren eskema, hauxe da: A, A1, B, B2

Esaldi bakoitza, erritmo maskulinoan amaitzen da, denbora markatuak, eta bertan doa erima-hoskidetza. Lehen esandakoaren ararera, esaldi amaieran, era bateko zein besteko kadentzia dago: lehenengo eta bigarren esaldiak, berdina dira. Guk ezarri diogun konpasa 6/8 da. Konpas honen arabera, denbora markatuan hasten eta bukatzen da esaldia, molde nagusietan bezala, denbora markatuan eta luzeagoan. Barne erritmoa, binaka-hirunaka doa. Lekuonaren olinen antzera.

Inzisoa

Inzisoa

.

/

1. lerroa

Je ne ru hoi ek

be ri a-e gi ten

1. esaldia

.

/

2. lerroa

No la ez bal ti ran

za ba rrak

Inzisoa

Inzisoa

.

/

3. lerroa

E der ki as ko

zaintzendi tuz te

2. esaldia

.

/

4. lerroa

Goize ta i llu

na ba rrak

Inzisoa

Inzisoa

.

/

5. lerroa

Lengoas ti an

moztuziz ki dan

3. esaldia

.

/

6. lerroa

Ne ri ba ba rrun

e de rrak

Inzisoa

Inzisoa

.

/

7. lerroa

Berrizhai ta ra

ju a ten ba da

4. esaldia

.

/

8. lerroa

Nik moztu koizkat

a da rrak

Beraz, lau esaldiak, elkarren artean guztiz berdinak, notak eta silabak bat datozelarik.

Esaldiak, beren artean guztiz berdinak diren bezala, baita ere esaldi atal ez pareak guztiz berdinak dira beren artean, eta pareak ere bai beren artean, inongo salbuespenik gabe. Baina doinu iraupen eta erritmo aldetik, denak dira beren artean berdinak, nahiz silabaka lerro pareak laburragoak izan.

Areago, esaldi atal ezpareen inzisoak, guztiz berdinak dira beren artean. "Inziso" bakoitza, letra aldetik, "hemistikio" bakoitzari dagokio eta tartean nolabaiteko etena gertatzen da doinu aldetik, eta, zer esanik ez, letra aldetik.

Esaldi atal pareetako inzisoak, doinu iraupen aldetik berdinak izanik ere, ez dira berdinak ez nota aldetik, are gutxiago silaba aldetik. Hor ematen da azken kadentzia, atsedena, beraz, eta letra aldetik errima-hoskidetza. Baina doinu iraupenez eta erritmoz ere guztiz dira berdinak.

Bere sinpletasunean, esaldi bakoitzaren egitura erabatekoa da, perfektoa. Baina, doinuari gagozkiolarik, badago esaldien artean berezitasunik. Izan ere, lehen bi esaldiak nota tonikan, edo eskalako nota nagusian hasi eta amaitzen dira. Berdinak dira. Atsedena osoa, beraz, bigarrena lehenengoaren errepika huts delarik. Hirugarren esaldiak, ordea, tonoa "boskarrenera" altxatzen du, doinuaren intentsitatea aregotuz. Amaieran ere ez du kadentziak atsedena osorik hartzen eta ez da tonikan amaitzen. Nolabait esanda, esaldi musikalen artean elkarrizketa bat dago, agian galdera bat, eta horrek tentsioa mantentzea eskatzen du. Laugarren esaldia, bai, hirugarrenaren nolabaiteko erantzuda da, amaiera. Estrofa ere hor bukatzen da, atsedena osoa hartzen du tonikan amaituz.

Esaldi bakoitzak lau inziso dituenez gero, hauek ere beren artean guztiz berdinak dira lehen hirak, laugarrena laburragoa delarik, honek hiru nota/silaba baititu besteek bost silaba dituzten bezala. Zergatik gertatzen den hori ikusterakoan, nabari dezakegu, batetik, doinuari dagokionez, hiru nota/silakako kadentzia ematen dela. Kadentzia osoa lehen eta bigarren esaldietan, nota nagusian, tonikoan amaitzen baita kadentzia hori, amaieran nota trinkotuaz. Ikus dezakegu nota trinkotu hau, maskulinoa dela, hau da, konpaseko denbora

markatuan ematen dela. Beraz. Nota nagusian amaitzeaz gain, nota trinkotzen da. Ondorioz, inzisoak silaba aldetik berdinak ez baldin badira ere, konpasaren erritmo aldetik, berdinak dira. Azken inzisoak, amaiera dela adierazteko kadentzia hasieran nota trinkotzen du, amaiera datorrela adierazten digularik.

Hirugarren esaldiko azken inzisoari gagozkiolarik, kontura gaitzeko, kadentzia egonik ere, delako kadentzia amaiera denbora markatuan ematen baldin bada ere, ez dela nota tonikan ematen, nola bait semikadentzia bat izango litzateke, tentsioa adierazten du. Horrek kantariari nota hori laburtzeko joera ematen dio. Eta, hain zuzen, doinu hau kantatu zuenak ere, hirugarren esaldi amaieran nota laburra egin zuen.

Laburki, Asteasuko kantu xarmanta hau, musikalki perfektua dela balezta dezakegu.